

Józef MAROSZEK

GRABARKA. POCZĄTKI SANKTUARIUM W ŚWIETLE NIEZNANYCH ŹRÓDEŁ

Grabarka jest dziś dla prawosławnych tym, czym Jasna Góra dla katolików. Wydawałoby się, że historycy Cerkwi prawosławnej uczynili niemal wszystko dla wyjaśnienia przeszłości sanktuarium, a temat ten w całości poznany jest przez badaczy. Tymczasem archiwa krajowe i zagraniczne wciąż kryją nieznaną dotąd źródła historyczne, w świetle których zmianie ulec musi pogląd na przeszłość tego miejsca.

Ośrodek kultowy na Świętej Górze dziś powszechnie nazywany Grabarką, w przeszłości nosił inne nazwy. W wizytacji unickiej cerkwi siemiatyckiej z roku 1726 czytamy: *w Moszczoney Lesie nazwanym, w tejże kolacyi Siemiatyckiej jest kaplica nowa pod tytułem Przemienienia Pańskiego założona*¹. Również w wizytacji z 1789 r. stwierdzono: *Kaplica w Moszczoney do cerkwi Siemiatyckiej należąca*². Jest ona tożsama z dzisiejszym, znanym szeroko sanktuarium. Moszczoną nazwana jest pobliska rzeczka, płynąca na północ od Świętej Góry, do której uchodzi strumień płynący obok wzniesienia. W sąsiedztwie rzeczki jeszcze dziś dwie wsie nazywane są Moszczona Pańska i Moszczona Królewska, w przeszłości istniała jeszcze Moszczona Sycze, dziś już tylko określana jako Sycze.

Inną nazwę tego miejsca kultowego podała wizytacja dokonana przez unickiego dziekana 30 października 1804 r. Stwierdzono tam: *Kaplica afiliowana w Trościeniu. Do cerkwi parochialnej siemiatyckiej należy kaplica w Trościeniu pod tytułem Przemienienia Pańskiego*³. Jeszcze na XX-wiecznych mapach odnajdujemy nazwę Trościeniec, na określenie uroczyska w dolinie przylegającej do Świętej Góry od północy⁴. Takie miano nosi strumień płynący u stóp wzgórza, przy którym ustawiona jest studnia. To właśnie woda z Trościenca miała ongiś uchronić życie uciekinierów przed morowym powietrzem. Mieszkańcy wsi Pawłowicze i Sycze mianem Trościaniec określają też dziś łąki nad tym strumieniem⁵. Mapa Textora - Sotzmana z 1808 r. zaznacza samą cerkiew jedynie pod nazwą Kaplica⁶.

Inną nazwę tego miejsca przytoczył historyk cerkwi siemiatyckiej F. Grebienszczykow. Twierdził, że uroczysko określano nazwą *Sumienszczyzna*⁷ do końca XVIII w. znajdowało się wśród lasów. Sumiłówka, to dziś najbliższa w stosunku do Świętej Góry, położona od zachodu wieś. Sąsiaduje ona z ujściem strumienia Trościeniec⁸. Nazwę pola i lasu *Sumickie* odnotowano w sąsiedztwie wsi Pawłowicze nad Moszczoną⁹.

Dopiero na mapie Podlasia Karola de Perthées z 1795 r. pojawia się nazwa miejscowości oddalonej o 2 km od Świętej Góry - *Grabarka*¹⁰. Ta właśnie nazwa zdominowała wszystkie wcześniejsze i dziś jest używana powszechnie. Początkowo znajdował się tam jedynie pański folwark Grabarka należący do dóbr siemiatyckich w XIX w. własność Fenshaveów. Sama kaplica i cudowne źródło usytuowane było na gruntach folwarku Grabarka - stąd dzisiejsza nazwa sanktuarium. Po 1893 r. folwark rozparcelowano pomiędzy włościan. Powstały wówczas na miejscu gospodarstwa folwarcznego siedliska chłopskie wsi Grabarka¹¹.

Dodatkowo komplikuje poznanie przeszłości fakt, że w sąsiedztwie pobliskiego miasteczka Milejczyce istniały inne jeszcze miejscowości zwane Grabarka. Źródła historyczne notują m.in. fakt że 7 lipca 1677 r. ks. Krasnodębski zapisał rzymskokatolickiemu kościołowi milejczyckiemu swój folareczek Grabarka z obligacją dwóch mszy za swą duszę¹². Zachowały się nawet plany gruntów kościoła milejczyckiego w owej Grabarce¹³.

*

Ważną kwestią jest czas powstania ośrodka kultu. Grebienszczykow łączy go z wydarzeniami epidemii cholery lat 1710-1711. Tradycja ludowa przekazywała, że podczas epidemii jeden z mieszkańców we śnie dowiedział się o uroczysku Sumieńszczyzna, do którego należy udać się z dużym krzyżem wotywnym. Opowiedział swój sen ks. Pawłowi Smoleńskiemu, który przyjął tę relację za objawienie Boże i zaprowadził ludność Siemiatycz na wzgórze porośnięte sosnowym lasem, gdzie wypływał strumień. Uciekinierzy pijąc wodę z cudownego źródła ocaleli. Odtąd miejsce to stało się celem pielgrzymek. Ludność miejscowa jako wotum wybudowała tam kaplicę¹⁴. *Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego* notował: *Grabarka. Wieś i folwark otaczał dawniej dokoła las.*

Pośród lasu, na niewielkim wzgórku, wznosi się mała cerkiewka, filija siemiatyckiej. Miejsce to przez lud uważane jest za cudowne. Cerkiewka została zbudowana na pamiątkę, że mieszkańcy Siemiatycz, podczas powietrza morowego r. 1710, szukali tu schronienia.¹⁵ M. Kałamajska - Saeed pisze, że kaplica w późniejszej Grabarce wzmiankowana była od 1712 r.¹⁶

Dzięki wpisom dokonanych do ksiąg metryk chrześcijańskich Parafii Rzymskokatolickiej w Siemiatyczach dowiadujemy się istotnych szczegółów tych zdarzeń na terenie parafii siemiatyckiej, w której też położona była Święta Góra. Po 12 lipca 1710 r. Siemiatycze nawiedziło morowe powietrze. Wśród mieszkańców zapanowała trwoga, toteż zaczęli masowo opuszczać miasto. 15 lipca nawet sam pleban rzymskokatolicki przeniósł się do kościelnego folwarku w Cecelach. Ludność kryła się w lasach i pustkowiach. Epidemia szalała przez całą jesień i zimę. Dopiero wiosną mieszkańcy Siemiatycz zaczęli powracać do opuszczonych domostw. W początku marca 1711r. do Siemiatycz zjechał z Cecel pleban. Dokonał on wówczas wstrząsającego opisu zniszczeń. *Tu dopiero powróciłem do Siemiatycz. Trupów z gór rzucać, z domów uynosić, umarłych kości uwalające się uprzętać proprio sumptu (własnym kosztem), najmując kopacze grześć kazalem. Processionaliter ad figury za cerkwią, cum cantu devoto populo lignante - intentia ad Maiori Dei Gloriam utinam feliciter (z procesją do figury za cerkwią, uwywożono, ze śpiewem pobożnego ludu - na chwałę Najwyższemu Bogu, w intencji, aby dał Bóg szczęście).*¹⁷

Dysponujemy trzema opisami tej kaplicy - z 1726, 1789 i 1804 r. W wizytacji 1726 r. cerkwi siemiatyckiej (dotąd nieznanej historykom tego miejsca) czytamy: *A w Moszczoney Lesie nazwanym, w teje kolacyji Siemiatyckiey jest kaplica nowa pod tytułem Przemienienia Pańskiego założona. Ta kaplica o dwóch oknach, pod dachem tarcicznym z wierzchu z krzyżykiem drewnianym, drzewi na zawiasach z zasuwkami. Ołtarzyk w niej goły, oprócz konsensem Illustrissimi Metropolitarrii (najjaśniejszego metropolity unickiego całej Rusi, opata supraskiego Leona Kiszki - przyp. J.M.), na którą ojciec siemiatycki ze wszelką aparancją cerkwi siemiatyckiej zjeżdża do czasu.*¹⁸

W 1798 ks. Antoni Duchnowski unicki dziekan drohiczyński odnotował: *Kaplica w Misczoney do cerkwi Siemiatyckiey należąca wizytą opisana jest takową: Kaplica drewniana, niedawno wystawiona na miejscu starej*

*kaplicy, porządna, tarcicami pokryta, do której prezbiterium przystawione i kruchta. Mająca w sobie okien 7, w olów oprawianych. Z chórem porządnym. Intus wybielona. Na kruchcie dzwonek 2 - jeden większy, a drugi mniejszy. Pod tytułem Przemienienia Pańskiego. Drzewi w sobie mająca dwoje, na zawiasach. Wielkie drzewi z zamkiem unętrznym i klamką poboczną, pobocze zasuwane zasuwą drewnianą. W kruchcie drzewi troje, także na zawiasach, dwoje z zaporami, trzecie z klamką czyli zaszczepeką żelazną. Ołtarz wielki stolarskiej roboty, na którym cymborium porządne, z zameczkiem, malowane. Obraz Świętej Trójcy, a na wierzchu Przemienienia Pańskiego. Pobocznych ołtarzów dwa - jeden Uszenia Preswiatof Boborodocy, a drugi Świętego Michała, wszystkie trzy na mensach drewnianych, No 3. Antymis na wielkim ołtarzu JWJX Symeona na Mlocku Mlockiego biskupa Włodzimierskiego i Brzeskiego. Przywilejowany odpustami od Stolicy Apostolskiej. Zaszczycony na lat 15,¹⁹ a od JW wyżej uwyrażonego pasterza dnia 20 maja 1789 roku aprobowany. Przy tym ołtarzyku dzwoneczków dwa do mszy świętych służących, Wszystkich in No 4. Kielich srebrny z pateną, intus uyzlacane. Łyczeczka srebrna biała. Łódka do kadzidla mosiężna. Aparat kitajczany na dnie białym, w paski niebieskie cum omnibus requisitis. Lichtarzów cynowanych par dwie, drugich małych stołowych para jedna. Mszalików dwa, krzyż ołtarzowy drewniany, lusterkami osadzony, No 1. Krzyż procesjonalny, drewniany, malowany, No 1. Braci do Bractwa [z] różnych parochii zabranych 50.*²⁰

Kolejny zachowany zapis wizytacyjny, (odnaleziony przez autora niniejszego artykułu w wileńskim archiwum) dokonano 30 października 1804 r.:

„Do cerkwi parochialnej siemiatyckiej należy kaplica w Trosciencu pod tytułem Przemienienia Pańskiego. Na odprawowanie w niej nabożeństwa konsensa od JW Leona Kiszki metropolity całej Rusi w roku 1717 dnia 1 lipca i od JW Felicjana Wołodkowicza metropolity pod rokiem 1763

czerwca 26 wydane, znajdują się w archiwum przy cerkwi siemiatyckiej. Ta kaplica drewniana, tarciami pokryta, z dwoma żalaznemi krzyżami. Sufit i podłoga z tarcic. Okna w niej w ołów oprawne. Drzwi pojedynczych dwoje, z których jedne z zamkiem wewnętrznym, oba na zawiasach żelaznych. Do kruchty drzwi troje, na zawiasach żelaznych, z zasuwami i przyczepkami. Chórek z tarcic, prezbiterium i chór uwybielone. W niej ołtarz wielki z gradusem i mensą, na której cyborium. W nim ołtarz Przemienienia Pańskiego i Św. Trójcy. Ołtarzyków pobocznych dwa, z mensami i gradusami. Na prawej stronie obraz Uszenia Preswiatoy Bohorodicy, na lewej św. Michała Archanioła.

Apparaty w tej kaplicy: Apparat kitajczany w paski cum requisitis. Alba z humerałem 1. Komża 1. Pasek włóczkowy 1. Tuwaleń 4. Ręcznik 1. Korporał 1. Puryfikaterz 1. Antymiss z relikwiami. I chorągiew stara Antepediów drukowanych 2.

Srebro Kielich z patyną, srebrny, intus złocony. Krzyż cynowany. Drugi spiżowy, z pasjami oba. No 2 ditto drewniany, szkiełkami sadzony, na kolory 1. Lichtarzyków cynowanych dużych par 3. Ditto stołowych para 1. Ditto spiżowych par 1. No 3 ditto drewnianych par 2. Turybularz spiżowy z łódką. Taca miedziana. Ampulka cynowa 1. Dzwonków na kruchcie miernych 2. Ditto ołtarzowy mały 1. Katafal stolarskiej roboty, z trumną. Skrzynia drewniana na składanie mobiliów, obita. Mszałik prazdniczny edycji Supraslskiej 1. Ditto za usobszych [s] tejże edycji 1.

Przy tej kaplicy znajduje się budynek z wystawą, słomą kryty, częścią tarcicami.

Przez odprowadzanie w tej kaplicy nabożeństw, żadna się krzywda parochialnej cerkwi nie dzieje. Funduszu do tej kaplicy i żadnego do niej nadania nie ma.²¹

*

Ksiądz Paweł Smoleński, który w przytoczonej wyżej legendzie miał skryć się ze swoimi parafianami w 1710 r. na Świętej Górze był postacią autentyczną. W rzeczywistości nazywał się Paweł Stema Smoleński. Na parocha unickiej parafii siemiatyckiej prezentował go 10 stycznia 1692 r. właściciel Siemiatycz i kolator tamtejszej cerkwi Benedykt Paweł Sapięha podskarbi Wielkiego Księstwa Litewskiego. Dwa lata później 16 kwietnia 1694 r. metropolita całej Rusi Leon Szlubicz Załęski dokonał inwestytury w obowiązki prezbitera siemiatyckiego. Od 1722 r. pełnił obowiązki dziekana unickiego dekanatu drohickiego. Charakterystykę jego osoby dokonał wizytator w 1726 r.: *Przewielebny JMX Paweł Smoleński sua maturiale exemplum klerovi praeratt. Który ile mu sił stawało w należytym porządku świątynię Pańską w Siemiatyczach sprawował. Teraz gdy późne nadeszły lata cale regimen et curam zleca wielebne-mu ojcu Gabrielowi Duchnowskiemu. Najwidoczniej ks. Paweł Smoleński był zniedołężniał, bo 3 czerwca 1735 r. dokumentem wystawionym w Supraślu metropolita całej Rusi Leon Kiszka prezentował Gabriela Duchnowskiego na koadiutora parafii unickiej w Siemiatyczach.*²²

*

Nie ma żadnych wiadomości o istnieniu tego miejsca kultowego przed 1710 r. Maria Giedz, autorka opracowań dotyczących Grabarki²³ umieściła w opublikowanej w 1991 r. pracy następujący sąd: *W XVII w. jak chce tradycja prawosławna, w lesie na Świętej Górze ukrywali się mnisi, którzy nie zaakceptowali Unii Brzeskiej (1596 r.) i opuścili swój macierzysty klasztor w Supraślu, by zamieszkać w pustelniach kontynuując życie zakonne bez podporządkowania się hierarchi łacińskiej - Wiadomość tę uzyskałam od Antoniego Mironowicza (pracownika Instytutu Historii filii UW w Białymstoku), który twierdzi, że widział w Archiwum Biblioteki w Leningradzie (uległo ono spaleniu) dokument z XVII w. potwierdzający fakt ukrywania się w lasach mielnickich mnichów zbiegłych z klasztoru w Supraślu.*

Niestety A. Mironowicz gromadzący w ówczesnym Leningradzie materiały do opublikowanej przez Filię Uniwersytetu Warszawskiego w 1991 r. pracy doktorskiej *Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI-XVII wieku*,²⁴ nie sporządził odpisu tego rewelacyjnego źródła i nigdy - mimo rangi jaką ośrodek kulturowy w Grabarce posiada dla Kościoła prawosławnego nie opublikował ani go nie streścił. "Rewelacje leningradzkie" A. Mironowicza, upowszechnione przez M. Giedz na łamach kwartalnika naukowego wydawanego przez Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk stały się podstawą dziś już szeroko rozpowszechnionego mitu o Świętej Górze Grabarce jako miejscu ukrywania się zakonników prawosławnych przed prześladowaniami ze strony katolików. Sąd o Świętej Górze Grabarce wypowiedziany przez A. Mironowicza, a rozpowszechniony przez M. Giedz jest całkowicie nieprawdziwy.

Anna Radziukiewicz autorka folderu zatytułowanego: *Święta Góra Grabarka* - upowszechniła ten sąd A. Mironowicza. Pisze ona: *A. Mironowicz dotarł do materiałów, znajdujących się w petersburskim archiwum, które świadczą o tym, że w pobliżu Grabarki w "Lasku Niemirowskim Zwierzynicy zwanym" jeszcze pod koniec XVIII wieku w obsłudze społeczności "wiary greckiej" brali udział zakonnicy, którzy zmuszeni byli opuścić klasztory po przyjęciu unii. Dziekan niemirowski, ksiądz Ciaplikowski, skarżył się katolickiemu biskupowi łuckiemu: "Do którego lasu (Niemirowskiego - A.R.) różnie czerńcy i kapłani nieumici zgromadza się, nabożeństwa z całej okolicy rimokatolicki i unicki lud ludzą, obrządki wszelkie sprawują, jako spowiedzi, chrztów, pogrzebów, a nawet ślubów z niemalą krzywdą parochów i wbrew prawu parochialności. udają się lud do siebie przyjmują". Tereny, na których znajduje się m.in. Święta Góra Grabarka odegrały w drugim tysiącleciu ogromną rolę w rozwoju prawosławia. Ten sąd o Świętej Górze Grabarce wypowiedziany przez A. Mironowicza, a upowszechniony przez A. Radziukiewicz jest całkowicie nieprawdziwy.*

Nie mógł być w końcu XVIII wieku wzmiankowany dziekan niemirowski, bo pobliski Niemirow nad Bugiem nigdy nie był siedzibą dekanatu rzymskokatolickiego, choć

funkcjonował tam od 1620 r. kościół²⁵. W Niemirowie też nigdy nie było cerkwi unickiej. Wizytacje unickiego dekanatu mielnickiego z lat 1726-1781 przechowywane w Archiwum Państwowym w Lublinie informują, że miasteczko Niemirow nad Bugiem należało do unickiej parafii św. Praksedy Mniszki w Gnojnie.²⁶ Jak mogli w latach 1786-88 kryć się pod Niemirowem zakonnicy, którzy zmuszeni byli opuścić klasztor po przyjęciu unii, skoro przyjęcie unii odbyło się prawie dwa stulecia wcześniej? Cytowana przez A. Mironowicza i A. Radziukiewicza nazwa dotyczy całkiem innego Niemirowa, położonego bardzo daleko, bo aż na braclawszczyźnie, na krańcach Podola! Pogląd wyrażony przez A. Mironowicza, M. Giedza i A. Radziukiewicza dziś jest powszechnie przyjęty w popularnych opracowaniach, prasie nie tylko prawosławnej i w programach telewizyjnych.

*

To nie mnisi prawosławni byli twórcami ośrodka kultowego na Świętej Górze Grabarce. Dokonał tego unicki metropolita całej Rusi, opat supraski, wielki reformator Kościoła Unickiego w Rzeczypospolitej, organizator Synodu Zamoyskiego Leon Kiszka. To on 1 lipca 1717 r. wyraził zgodę na odprawianie w kaplicy na Świętej Górze Grabarce nabożeństw unickich. Dokonał tego w kilka miesięcy po tym jak 1 lutego 1717 r. na sejmie "niemym" car Piotr I, prześladowca unitów i morderca bazylianów połockich stając się gwarantem praw w Rzeczypospolitej "zawisł czarną chmurą" nad Kościołem Unickim w Polsce. To mogło decydować o wezwaniu kaplicy i katolickim odpuszczeniu na święto Przemienienia Pańskiego. Proszono Boga nie tylko o zdrowie dla ludzi, ale i o ocalenie dla ojczyzny, prosząc by mogli zachować wobec rosyjskiej przewagi swą katolicką, unicką wiarę.

Ośrodek pielgrzymkowy w parafii unickiej siemiatyckiej na Świętej Górze koło Moszczoniej nie był jedynym unickim centrum na Podlasiu, które zyskiwało opiekę metropolity ks. Leona Kiszki. Również inne unickie miejsca cudowne zyskiwały podobny jak Grabarka konsens metropolity całej Rusi Leona Kiszki. Była to m.in.: Święta Woda w puszczy koło Wasilkowa. Inwentarz cerkwi wasilkowskiej z 1782 r. stwierdzał: *Pomieniona kaplica za konsensem ks. Leona Kiszki postawiona, a przez JW księży bazylianów supraskich poświęcona, dopiero świeżo odpustem 10-letnim z Rzymu nadanym, a od zwierzchności należytej aprobowanym uprzywilejowana.*²⁸ 11 lutego 1716 r. w Supraślu metropolita Leon Kiszka wyznaczył

komisję do zbadania cudów, które działy się w Starym Korninie, *przy cudownie objawionym obrazie Matki Boskiej cudami usławionym roku 1710, w którym po różnych miejscach powietrze panowało i szrańcza.*²⁹ W latach 1717-1724 prowadzono rejestrację cudów i łask które doznawano w kornińskiej cerkwi. Na 94 kartach spisano księgę cudów.³⁰ Może u podstaw innych miejsc cudownych na Podlasiu np. Hodyszewa leżała działalność tego wybitnego metropolity unickiego? Dalsze badania historyczne odpowiedzą na to pytanie.

*

Również dalsze dzieje miejsca kultowego na Świętej Górze Grabarce wskazują, że ten katolicki ośrodek trudno był "przyswajalny" przez Kościół prawosławny po 1839 r. M. Giedz, przypuszcza, że kasata Kościoła unickiego *upłynęła negatywnie na stan zachowania omawianego obiektu. Zapewne przez pierwsze kilka lat po 1839 r. cerkiew służyła jeszcze dla odprawiania nabożeństw dla ludności unickiej. Wraz z dobrowolnym lub przymusowym przejściem ludności na prawosławie, mimo, że cerkiew była obsługiwana przez duchownych prawosławnych, mogły się toczyć spory o ustanowienie dla niej gospodarza, co spowodowało duże zniszczenie budynku.* Autorka powołuje się przy tym na opinię proboszcza siemiatyckiego ks. Józefa Gierminowicza, który opisując cerkiew i jej remont w 1895 r. wspominał *o trudnościach napotkanych przy renowacji świątyni*³¹. Ks. Gierminowicz stwierdził, że zbierając fundusze na renowację cerkwi spotkał *ze strony większości nieufność, oziębłość wobec zamierzonego przedsięwzięcia.* Źródłem tego należy szukać w sytuacji ludności unickiej mieszkającej wówczas po drugiej stronie Bugu. (Dopiero w 1839 r. temu duszpasterzowi udało się znieść z kaplicy filialnej parafii siemiatyckiej w Rogawce świętowanie rzymskokatolickiego odpustu na św. Rocha 16/29 sierpnia. Zastąpiono go świętem Trzeciego Spasa czyli Przeniesienia z Edessy do Konstantynopola Nierukotwornej Ikony Spasa).³²

W 1866 r. Kwiercetus, autor artykułu *Grabarka* na łamach *Litowskich Eparchialnych Wedomostiej* tak opisywał rozpaczliwy stan techniczny leśnej kaplicy: *Cerkiew drewniana, bardzo uboga, ale sławna ze swej wiekowości i cudownych uzdrowień od różnych niemocy dla tych, kto przybywa z wiara w to święte miejsce. Ściany tej świątyni prawosławia mocne, ale dachu prawie nie było. W 1857 roku w wyniku starań siemiatyckiego duchownego została ona pokryta słomą. Podłogi w niej zupełnie nie ma, zostały się jedynie legary, na których kiedyś znajdowała się podłoga. Ikonostas składa się tylko z czterech starych, niedużych ikon, malarstwa rusko-bizantyjskiego, które nierzadko spotykamy w starych cerkwiach naszego Kijowa i Nowogrodu. Ołtarz - prosty stolik, przykryty białym płótnem, oczywiście podczas nabożeństw. We wnętrzu tej cerkwi nie ma żadnego wyposażenia, nawet nie ma sufitu (...). Tu 6 sierpnia w Dzień Przemienienia Pańskiego spływa kilka tysięcy osłabionych, cierpiących i zdrowych, nie tylko prawosławnych, również katolików (kto przybywa z prawdziwą pełną wiarą) zostaje uzdrowionych. Jest to miejsce święte (...). Tysiące wiernych w wokół świątyni, ale bez szumu, krzyku (...). Wokół cerkwi prawosławne duchowieństwo z okolicznych parafii (z powodu ciasnoty) wielką czcią i strachem Bożym służy molebny, akatysty o zdrowie żywych i pokój dusz zmarłych. W samej cerkwi Liturgia trwa od godz. 10 do 13. Echo daleko roznosi po lesie cerkiewne śpiewy. Prawie niemożliwe staje się przedostanie do wnętrza cerkwi. Lepiej przyjść wcześniej, by zająć miejsce.*³³

*

Opisy wizytacyjne świątyni na Świętej Górze z 1726, 1789 i 1804 r. zgodnie stwierdzają, że wezwaniem kaplicy było Przemienienie Pańskie. Nie jest więc prawdą opinia A. Mironowicza, że kult Przemienienia Pańskiego powstał dopiero w 1898 roku, gdy wierni parafii Narodzenia NMP w Mielniku przenieśli na to miejsce starą unicką cerkiew ze swego miasta i wówczas to *miejsce stało się centrum kultowym Kościoła prawosławnego.*³⁴

Podkreślana przez A. Mironowicza i innych łączność ośrodka kulturowego w Grabarce z kultem ikony *Spasa Izbaownika*, w Mielniku znanej ze wzmianki w Latopisie Ipatiejewskim pod rokiem 1260 jest zabiegiem karkołomnym. Nie ma jakichkolwiek podstaw źródłowych, aby tak twierdzić. Ten mit, stworzony w 2 poł. XIX w. (jak udowodniła to przed laty Giedz) bez podstaw historycznych dziś nadal jest utrwalany przez dziennikarzy i popularyzatorów dziejów Grabarki. A. Radziukiewicz pisze wprost: *Wiadomo, że Ikona Spasa Izbaownika została przeniesiona z Mielnika w głąb Puszczy Mielnickiej na Grabarkę. Z jakich powodów? Można tylko przypuszczać, że nastąpiło to w okolicznościach nadzwyczajnego zagrożenia powszechnie czczonej świętości... Ikona, materialny dowód istnienia łaski Bożej zaginęła.*³⁵ Giedz zwracała uwagę na fakt, że połączenie kultu Przemienienia Pańskiego w Grabarce z kultem XIII-wiecznym ikony mielnickiej *Spasa Izbaownika* jest zabiegiem co najmniej nie zasługującym na zaufanie badacza i pisała: *Wraz z likwidacją Unii, w 2 poł. XIX w.*

*po przejściu Grabarki przez Kościół prawosławny, zaczęto budować sztuczną tradycję, która nie ma potwierdzeń w źródłach historycznych... W latach 40-tych XIII w. ziemie zostały podbite przez Imperium Mongolskie. Według Eugeniusza Gohubieńskiego (Istoria Russkoj Cerkwi, Moskwa 1900) mieszkańcy w obawie przed Tatarami schronili się w Puszczy Mielnickiej wraz z cudami słynącym obrazem Przemienienia Pańskiego, który umieszczono w prowizorycznie zbudowanej kaplicy na górze, później zwanej Grabarką. Obraz ten nie powrócił już do Mielnika. Według Antoniego Mironowicza powodem tego nie było zniszczenie cerkwi Bogurodzicy w Mielniku, ale brak zainteresowania rozwojem kultu ikon przez książąt litewskich*³⁶. Giedz dalej pisze: *całe to legendarium stanowiło jeden z elementów ideologii narzuconego ogólnie przez carat prawosławia.*

Niehistorycznym jest też określenie używane przez tych autorów pojęcia *Puszcza Mielnicka*. *Święta Góra* nie była położona na gruntach miasta Mielnika, która zajmowała aż 62 włók, czyli przeszło 1 tys. ha.³⁷ To z tej puszczy ofiarowali parafianie mielniccy m.in. drzewo na remont i przebudowę kaplicy w Grabarce w latach 90-tych XIX w. Sanktuarium nie znajdowało się nawet na terenie starostwa mielnickiego, ani w ziemi mielnickiej. Kaplica usytuowana była w ziemi drohickiej na gruntach prywatnych dóbr siemiatyckich, w XVIII w. należących do Sapiechów, a w 1 poł. XIX w. do Fenshav.

*

Poznanie prawdziwych dziejów Grabarki, największego centrum Kościoła wschodniego jest też jednym z najważniejszych zadań w historiografii regionu Podlasia. *Święta Góra* aż do 1839 r. była ośrodkiem katolickim, unickim. Kult Przemienienia Pańskiego w tym miejscu ukonstytuował 1 lipca 1717 r. unicki metropolita, opat supraski L. Kiszka. Rozwinął go 26 czerwca 1763 r. inny metropolita unicki F. Wołodkowicz 20 maja 1789 r. w związku ze staraniami unickiego biskupa włodzimierskiego i brzeskiego S. Młocki papież nadał 15-letni odpust dla pielgrzymów odwiedzających Grabarkę. Najwyższy czas, by odrzucić nieprawdziwą tradycję stworzoną w 2 poł. XIX w. dla potrzeb Imperialnej Rosji o średniowiecznych tradycjach rzekomo to czczonej ikony.

Wizytator dekanatu drohickiego w 1726 r. polecał koadiutorowi prezbitera siemiatyckiego ks. G. Duchnowskiemu, aby *uszystkie fundusze, erekcje, przywileje, wolności, dokumenta do erekcji Siemiatyckiej należące w ziemiaństwie lub grodzie pilnie aktykował.*³⁸ Należy odszukać wspomniane w wizytacjach dokumenty, a ich analiza znacznie przybliży wiedzę o tym sanktuarium. Może szukać ich należy w Księgach Ziemi Brzeskiej, w których 22 sierpnia 1786 r. oblatowany został dokument uposażeniowy (falsyfikat) dla cerkwi siemiatyckiej rzekomo wystawiony w 1431 r.³⁹

Między bajki włożyć należy też opowieść o ukrywaniu się na Świętej Górze Grabarce mnichów ortodoksyjnych zbiegłych tu przed prześladowaniami ze strony katolików.

Przypisy:

1. Archiwum Państwowe w Lublinie, Chełmski Konsystorz Grecko-Katolicki (dalej cyt. A.P Lublin Ch.K.G.K), 780, k. 247v.
2. Tamże, 797, k. 35 v.
3. Centralne Arch. Historyczne Litwy w Wilnie, F. 634, op. 1, d. 59, k. 117.
4. Mapa obrębowa woj. białostockiego 1:25000. Powiat Siemiatycze, arkusz 10, Warszawa 1963.
5. N. Barszczewska, J. Głuszkowska, T. Jasińska, E. Smułkowska, Słownik nazw terenowych północno-wschodniej Polski, t. 2: O-Ż, Warszawa 1992, s. 514.
6. Topographisch Militärische Karte vom vormaligen Neu Ost Preussen...v. Textor Herausgegeben von Daniel[Friedrich] Sotzman..., Berlin 1808, Skala 1:155000, AGAD, Zb. Kart. 479-1.
7. F.A. Grebieńszczykow, Etnograficzeskij i istoriczeskij oczerk miasteczka Siemiatyczi i Siemiatyczeskij cerkwi, "Litovskije Eparchialnyje Vedomosti" 1877, I-XI.
8. Mapa obrębowa woj. białostockiego 1:25000. Powiat Siemiatycze, arkusz 10.
9. N. Barszczewska, J. Głuszkowska, T. Jasińska, E. Smułkowska, Słownik nazw..., t. 2, O-Ż, s. 482.
10. Mapa szczegółowa województwa podlaskiego zrzędzona z innych wielu map miejscowych tak dawniej jak i świeżo odrysowanych, tudzież gościńcowych i niewątpliwych wiadomości. Wszystko według geograficznych obserwacji astronomicznych przez Karola de Perthées pułkownika i generała JKMcU. 1795. Skala 1:225000, AGAD, Zb. Kart AK 98.
11. Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, t. XV, cz 1, Warszawa 1900, s. 528.
12. Biblioteka Akademii Nauk Litwy w Wilnie, F. 9-163, k. 5v; Por. Inwentarz probostwa milejczyckiego w Centralnym Arch. Historycznym Litwy w Wilnie, F. 694, op. 1, nr 3573.
13. Archiwum Diecezjalne w Drohiczyźnie.
14. M. Giedz, Grabarka, Sanktuarium Kościoła prawosławnego, Warszawa 1987, G. Sosna, Rys historyczny parafii prawosławnej Siemiatycze na tle historii miasta, "Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego", nr 3, Warszawa 1983, s. 61.
15. Słownik Geograficzny..., t. XV cz. 1, s. 528.
16. M. Kałamajska-Saeed, Katalog zabytków sztuki województwa białostockiego. Dawny powiat Siemiatycze (w druku): "Grabarka. Cerkiew pw. Przemienienia Pańskiego. Wzmiankowana od 1712 r. jako filia cerkwi w Siemiatyczach".
17. Archiwum Diecezjalne w Drohiczyźnie, Archiwum Parafii Rzymskokatolickiej w Siemiatyczach, Księga chrztów, nr 1 z lat 1687-1741, k. 46v-47. J. Maroszek, Siemiatycze jako ośrodek dóbr ziemskich w XV-XVIII w. (do 1801 r.), "Studia i materiały do dziejów Siemiatycz", Warszawa 1989, s. 25.
18. AP Lublin CH.K.G.K, 780, k. 347v.
19. Podkreślenie J.M.
2. AP Lublin CH.K.G.K, 797, k. 35b-36.
21. Centralne Arch. Historyczne Litwy w Wilnie, F. 634, op. 1, d. 59, k. 117-118.
23. M. Giedz, Grabarka - cerkiew i klasztor p.w. śś. Marty i Marii, Studium historyczno-architektoniczne wykonane na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku, Białystok 1985, (maszynopis w Regionalnym Ośrodku Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Białymstoku); Taż, Grabarka. Wystrój i wyposażenie prawosławnego zespołu klasztornego pw. śś. Marty o Marii na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku, Białystok 1986 (maszynopis w Państwowej Służbie Ochrony Zabytków w Białymstoku); Taż, Grabarka. Sanktuarium Kościoła prawosławnego, Warszawa 1987 (maszynopis powielany); Taż Świąta Góra Grabarka, "Polska Sztuka Ludowa", r. XLV, 1991, nr 2(213), s. 25-35.
24. A. Mironowicz, Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku, Białystok 1991.
25. L. Królik, Organizacja diecezji łuckiej i brzeskiej od XVI do XVIII wieku, Lublin 1983.
26. AP Lublin Ch.K.G.K (1726 r.) nr 170, (1781 r.) nr 821.
27. A. Mironowicz, Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku, Białystok 1991, s. 262.
28. J. Maroszek, Sanktuaria i miejsca cudowne zachodniej polaci Archidiecezji Wileńskiej, "Dyskusja. Kwartalnik Wojewódzkiego Domu Kultury w Białymstoku", nr 1-2 (25), 1991, s. 79-80.
29. Por. D. Stankiewicz, O niektórych zabytkach ruchomych z cerkwi pw. św. Michała Archanioła i św. Anny w Starym Korwinie, "Białostoczczyzna", 3/27. 1992, s. 56-57.
30. Opisanje dokumentov archiva zapadnorusskich uniatkich mitropolitov, t. II (1701-1839), St Petersburg 1907.
31. J. Gereminowicz, Renowacja cerkwi na Grabarce w Siemiatyczej parafii, "Litovskije Jeparchialnyje Vedomosti", 1895, nr 8, s. 73-74, (cyt. za M. Giedz).
32. Ks. G. Sosna, Rys historyczny par. prawosławnej Siemiatycze..., s. 80.
33. Kwiercetus, Grabarka, "Litovskije Eparchialnyje Vedomosti", 1866, s. 417-421, (cyt. za A. Radziukiewicz, Świąta Góra..., s. 13-14)
34. Taką informację bez wskazania jej źródła podał A. Mironowicz, Podlaskie ośrodki i organizacje prawosławne w XVI i XVII wieku, Białystok 1991, s. 260. Przenoszona świątynia była w czasach unickich drugą parafialną cerkwią mielnicką, parafii Zmartwychwstania Chrystusa.
35. A. Radziukiewicz, Świąta Góra Grabarka, Białystok 1995, wyd II, s. 8-9.
36. A. Giedz, Grabarka. Sanktuarium..., Zob. A. Mironowicz, Grabarka "Więź", nr 5, 1983, r. XXVI, s. 153.
37. J. Maroszek Rzemiosło w miastach podlaskich w XVI-XVIII wieku w: M. Kwapien, J. Maroszek, A. Wyrobisz, :Studia nad produkcją rzemieślniczą w Polsce w XV-XVIII wieku", Wrocław 1976, s. 100.
38. AP Lublin Ch.K.G.K, nr 780, k. 348v.
39. Księga przechowywana była do 1915 r. w Centralnym Archiwum Akt Dawnych w Wilnie - Akty isdawajemyje archeograficzeskogo kommissieju, t. II, Akty Brtstskogo zemskogo suda, Wilno 1867, s. 1-2.